

บทที่ 5

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

การศึกษาวิจัยเรื่องยุทธศาสตร์การดำรงชีพของครัวเรือนเกษตรกรในชุมชนบริเวณเขื่อนอุบลรัตน์ เป็นการวิจัยที่มุ่งศึกษา พัฒนาการดำรงชีพของครัวเรือนเกษตรกรและชุมชน เงื่อนไขที่มีอิทธิพลต่อการดำรงชีพของครัวเรือนเกษตรกร และยุทธศาสตร์การดำรงชีพของครัวเรือนเกษตรกร บริเวณเขื่อนอุบลรัตน์ ที่ชุมชนและครัวเรือนเกษตรกรสามารถปรับตัวในการดำรงชีพต่อการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นและอยู่รอดได้โดยใช้ทุน/ทรัพย์สินต่าง ๆ ที่มีอยู่ภายในชุมชนมาใช้สร้างยุทธศาสตร์ในการดำรงชีพ ผู้วิจัยจึงได้สรุปผลการศึกษา วัตถุประสงค์ของการวิจัย วิธีการวิจัย และข้อเสนอแนะเพื่อประโยชน์ในการศึกษาครั้งต่อไปนี้

1. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- 1.1 เพื่อศึกษาพัฒนาการดำรงชีพของชุมชนและครัวเรือนเกษตรกรในชุมชนบริเวณเขื่อนอุบลรัตน์
- 1.2 เพื่อศึกษาเงื่อนไขที่มีอิทธิพลต่อการดำรงชีพของครัวเรือนเกษตรกรในชุมชนบริเวณเขื่อนอุบลรัตน์
- 1.3 เพื่อศึกษายุทธศาสตร์การดำรงชีพของครัวเรือนเกษตรกรในชุมชนบริเวณเขื่อนอุบลรัตน์

2. ระเบียบวิธีวิจัย

2.1 พื้นที่ทำการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพแบบเฉพาะกรณี โดยผู้วิจัยได้เลือกพื้นที่ในการวิจัยแบบเจาะจง (Purposive Sampling) โดยเลือกหมู่บ้าน โลกกลาง ตำบลโนนสัง อำเภอโนนสัง จังหวัดหนองบัวลำภู ซึ่งเป็นหมู่บ้านครัวเรือนเกษตรกรที่มีวิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันมาหลายชั่วอายุคนตั้งแต่ก่อนสร้างเขื่อนอุบลรัตน์จนมาถึงยุคปัจจุบันที่มีการสร้างเขื่อนเสร็จเรียบร้อยแล้ว โดยประกอบอาชีพทางการเกษตรและการประมงเป็นอาชีพหลัก ซึ่งเป็นพื้นที่ของครัวเรือนเกษตรกรที่มีการเปลี่ยนแปลง มีการปรับตัวจากผลกระทบที่เกิดขึ้นในวิถีชีวิต โดยสามารถสร้างยุทธศาสตร์ในการดำรงชีวิตของครัวเรือนเกษตรกรในชุมชนบริเวณเขื่อนอุบลรัตน์ ได้

เป็นอย่างดี ในการสร้างวิถีชีวิตการดำรงอยู่และการประกอบอาชีพ ซึ่งเป็นที่ยอมรับและให้การสนับสนุนจากหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งภาครัฐและเอกชน

2.2 หน่วยที่ใช้ในการวิเคราะห์

หน่วยที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูลของการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยแบ่งออกเป็น 2 ระดับ คือ ครัวเรือน ได้แก่ ครัวเรือนเกษตรกรที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านโคกกลาง และระดับชุมชน ได้แก่ หมู่บ้านโคกกลาง ตำบลโนนสัง อำเภอโนนสัง จังหวัดหนองบัวลำภู

2.3 ผู้ให้ข้อมูล

ผู้ให้ข้อมูลสำหรับการวิจัยในครั้งนี้ผู้วิจัยได้จำแนกผู้ให้ข้อมูลออกเป็น 2 กลุ่ม คือ ผู้ให้ข้อมูลระดับครัวเรือน และผู้ให้ข้อมูลระดับชุมชน คือ

2.3.1 ผู้ให้ข้อมูลระดับครัวเรือน ได้แก่ สมาชิกครัวเรือนในหมู่บ้านที่ประกอบอาชีพที่หลากหลายโดยอาศัยอยู่ภายในหมู่บ้านโคกกลาง ตำบลโนนสัง อำเภอโนนสัง จังหวัดหนองบัวลำภู ซึ่งผู้วิจัยจะทำการสัมภาษณ์ และเก็บข้อมูลจากชาวบ้าน โดยเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเฉพาะเจาะจงโดยพิจารณาข้อมูลเบื้องต้นจากผู้รู้ ผู้นำในชุมชนที่ให้การแนะนำ ซึ่งเกณฑ์ในการพิจารณา คือ

1. กลุ่มอายุของผู้ให้ข้อมูลจะไม่ได้จำกัดในเรื่องของอายุ เพราะในแต่ละช่วงของอายุย่อมมีแนวทางการในการปรับตัวเพื่อสร้างยุทธศาสตร์ในการดำรงชีพที่แตกต่างกันไป แต่ผู้ให้ข้อมูลต้องอาศัยอยู่ในหมู่บ้านโคกกลางเพื่อสัมภาษณ์เก็บข้อมูลเพราะกลุ่มผู้ให้ข้อมูลเหล่านี้สามารถให้ความรู้เกี่ยวกับการดำรงชีพของครัวเรือนเกษตรกรภายในชุมชนได้

2. วัตถุประสงค์ของการดำรงชีพของครัวเรือนเกษตรกรภายในชุมชนของหมู่บ้านโคกกลางนั้นจะแยกพิจารณาเป็นสองประเด็นหลัก ก็คือ การดำรงชีพของครัวเรือนเกษตรกรภายในชุมชนเพื่อการบริโภคเพียงอย่างเดียวและการดำรงชีพของครัวเรือนเกษตรกรภายในชุมชนเพื่อการค้าขาย

2.3.2 ผู้ให้ข้อมูลระดับชุมชน ผู้วิจัยสามารถจำแนกได้ 2 กลุ่ม คือ

1. ผู้ให้ข้อมูลระดับชุมชน ที่สามารถให้ข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับชุมชนซึ่งได้แก่ ผู้นำหมู่บ้าน ผู้อาวุโส พระสงฆ์ ซึ่งจะให้ข้อมูลเกี่ยวกับประวัติหมู่บ้าน ลักษณะทางกายภาพของพื้นที่หมู่บ้าน สภาพทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม อีกทั้งยังให้ข้อมูลความรู้ที่เกี่ยวกับการดำรงชีพของครัวเรือนเกษตรกรในชุมชนต่าง ๆ ได้

เป็นอย่างดี ในการสร้างวิถีชีวิตการดำรงอยู่และการประกอบอาชีพ ซึ่งเป็นที่ยอมรับและให้การสนับสนุนจากหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งภาครัฐและเอกชน

2.2 หน่วยที่ใช้ในการวิเคราะห์

หน่วยที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูลของการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยแบ่งออกเป็น 2 ระดับ คือ ครัวเรือน ได้แก่ ครัวเรือนเกษตรกรที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้าน โลกกลาง และระดับชุมชน ได้แก่ หมู่บ้าน โลกกลาง ตำบลโนนสัง อำเภอโนนสัง จังหวัดหนองบัวลำภู

2.3 ผู้ให้ข้อมูล

ผู้ให้ข้อมูลสำหรับการวิจัยในครั้งนี้ผู้วิจัยได้จำแนกผู้ให้ข้อมูลออกเป็น 2 กลุ่ม คือ ผู้ให้ข้อมูลระดับครัวเรือน และผู้ให้ข้อมูลระดับชุมชน คือ

2.3.1 ผู้ให้ข้อมูลระดับครัวเรือน ได้แก่ สมาชิกครัวเรือนในหมู่บ้านที่ประกอบอาชีพที่หลากหลายโดยอาศัยอยู่ภายในหมู่บ้าน โลกกลาง ตำบลโนนสัง อำเภอโนนสัง จังหวัดหนองบัวลำภู ซึ่งผู้วิจัยจะทำการสัมภาษณ์ และเก็บข้อมูลจากชาวบ้าน โดยเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเฉพาะเจาะจงโดยพิจารณาข้อมูลเบื้องต้นจากผู้รู้ ผู้นำในชุมชนที่ให้การแนะนำ ซึ่งเกณฑ์ในการพิจารณา คือ

1. กลุ่มอายุของผู้ให้ข้อมูลจะไม่ได้จำกัดในเรื่องของอายุ เพราะในแต่ละช่วงของอายุย่อมมีแนวทางการในการปรับตัวเพื่อสร้างยุทธศาสตร์ในการดำรงชีพที่แตกต่างกันไป แต่ผู้ให้ข้อมูลต้องอาศัยอยู่ในหมู่บ้าน โลกกลางเพื่อสัมภาษณ์เก็บข้อมูลเพราะกลุ่มผู้ให้ข้อมูลเหล่านี้สามารถให้ความรู้เกี่ยวกับการดำรงชีพของครัวเรือนเกษตรกรภายในชุมชนได้

2. วัตถุประสงค์ของการดำรงชีพของครัวเรือนเกษตรกรภายในชุมชนของหมู่บ้าน โลกกลางนั้นจะแยกพิจารณาเป็นสองประเด็นหลัก ก็คือ การดำรงชีพของครัวเรือนเกษตรกรภายในชุมชนเพื่อการบริโภคเพียงอย่างเดียวและการดำรงชีพของครัวเรือนเกษตรกรภายในชุมชนเพื่อการค้าขาย

2.3.2 ผู้ให้ข้อมูลระดับชุมชน ผู้วิจัยสามารถจำแนกได้ 2 กลุ่ม คือ

1. ผู้ให้ข้อมูลระดับชุมชน ที่สามารถให้ข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับชุมชนซึ่งได้แก่ ผู้นำหมู่บ้าน ผู้อาวุโส พระสงฆ์ ซึ่งจะให้ข้อมูลเกี่ยวกับประวัติหมู่บ้าน ลักษณะทางกายภาพของพื้นที่หมู่บ้าน สภาพทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม อีกทั้งยังให้ข้อมูลความรู้ที่เกี่ยวกับการดำรงชีพของครัวเรือนเกษตรกรในชุมชนต่าง ๆ ได้

2. ประชาชนชุมชน ที่สามารถให้ข้อมูลเกี่ยวกับการดำรงชีพของครัวเรือนเกษตรกร ในชุมชนได้แก่ ผู้ทรงคุณวุฒิที่มีความรู้เกี่ยวกับข้อมูลต่าง ๆ ภายในหมู่ชุมชน ซึ่งผู้รู้นี้เป็นกลุ่มเดียวกันกับผู้ให้ข้อมูลในระดับชุมชน แต่การสัมภาษณ์จะเน้นเฉพาะประเด็นหลักในการดำรงชีพของครัวเรือนเกษตรกรในชุมชน ว่าการดำรงชีพของครัวเรือนเกษตรกรในชุมชนมีการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างไร มีการนำทุนทางสังคมที่มีอยู่ภายในชุมชนมาใช้อย่างไร และมีการสร้างยุทธศาสตร์ในการดำรงชีพภายในชุมชนอย่างไร ซึ่งข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์เหล่านี้จะเป็นข้อมูลในการวิเคราะห์ต่อไปในการเก็บข้อมูลระดับครัวเรือน

2.4 ระยะเวลาในการทำการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ ผู้วิจัยจะใช้ระยะเวลาในการเก็บรวบรวมข้อมูลเป็นระยะเวลา 1 ปี คือ ตั้งแต่เดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2552 ถึงเดือนตุลาคม พ.ศ. 2553 เพื่อให้ได้ข้อมูลอย่างสมบูรณ์และเป็นข้อมูลที่สะท้อนความจริงในการนำมาอธิบายปรากฏการณ์ดังกล่าว

2.5 เทคนิค วิธีการ และเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพวิธีการที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลนั้นใช้วิธีการสัมภาษณ์ (Interview Guide) การจัดกลุ่มสนทนา /สนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) ที่เน้นความหลากหลายและความครอบคลุมของข้อมูลโดยพิจารณาจากคุณลักษณะในด้านต่าง ๆ ทั้งหมดที่เกี่ยวข้องกันภายในบริบทวิถีชีวิตของคนในชุมชนหรือเป็นการมองความสัมพันธ์ของปรากฏการณ์นั้นในสิ่งแวดล้อมทั้งหมดของคนในชุมชน

2.5.1 การสัมภาษณ์ในการวิจัยครั้งนี้เน้นการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก ทั้งในลักษณะการสนทนาแบบกลุ่ม และการสัมภาษณ์เป็นรายบุคคลตามแนวทางการสัมภาษณ์ดังนี้

1) แนวทางการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลระดับชุมชน เป็นการสัมภาษณ์จากแหล่งข้อมูลบุคคลที่คัดสรรแล้วว่าเป็นผู้สามารถให้ข้อมูลได้

2) แนวทางการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลระดับครัวเรือน

3) การสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) โดยใช้แนวทางในการสัมภาษณ์เดียวกันกับการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลระดับครัวเรือน

2.5.2 การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) โดยผู้วิจัยจะใช้การสังเกตการณ์โดยเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ

2.5.3 การสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วม(Non-Participant Observation) โดยผู้วิจัยใช้การสังเกตโดยการเฝ้าดูโดยมิได้เข้าไปเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์และปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน เพียงแต่เฝ้าดูอยู่ห่าง ๆ โดยไม่ให้ผู้ถูกสังเกตรู้ตัว หรือเกิดความไม่ไว้วางใจ

2.6. การเก็บรวบรวมข้อมูล

การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยจึงได้กำหนดขั้นตอนในการเก็บรวบรวมข้อมูลออกเป็น 2 ระดับ คือ

2.6.1 การศึกษาค้นคว้าจากข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Data) ซึ่งเป็นการค้นคว้ารายงาน การศึกษาและมีการจดบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร

2.6.2 การศึกษาข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Data) เป็นการเก็บรวบรวมข้อมูลจากภาคสนาม โดยเริ่มต้นจากการเข้าไปเก็บข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับประวัติหมู่บ้าน โศกกลาง ชั้นแรกในการเดินทางเข้าพื้นที่ที่ผู้วิจัยจะเดินทางเข้าไปในหมู่บ้าน โดยการเข้าไปทำความรู้จักคุ้นเคยเป็นการสร้างความสัมพันธ์อันดีกับบุคคลในชุมชน โดยผู้วิจัยเลือกที่จะไปสอบถามเพื่อทำความรู้จักจากการปฏิสัมพันธ์กับผู้นำชุมชน คือ ผู้ใหญ่บ้าน ผู้รู้และผู้นำกลุ่มต่างๆ. ในระหว่างการสร้างการปฏิสัมพันธ์ที่ดีผู้วิจัยจะพยายามเข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ กับชาวบ้านเพื่อให้เกิดความคุ้นเคยเมื่อเกิดความคุ้นเคยซึ่งกันและกันแล้วผู้วิจัยจะแนะนำตัวเองว่าเป็นใครมาจากไหน มาทำอะไร และชาวบ้านจะได้ทำอะไร และเมื่อเกิดความมั่นใจว่าสามารถสร้างความไว้วางใจได้แล้ว จึงเริ่มทำการเก็บรวบรวมข้อมูลที่ต้องการ โดยใช้แนวทางการสัมภาษณ์เป็นเครื่องมือในการถามคำถามแก่ผู้รู้และสมาชิกในครอบครัว เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ผู้วิจัยต้องการเพื่อนำมาวิเคราะห์และอธิบายการจัดการความรู้ ในเรื่องการดำรงชีพของครัวเรือนเกษตรกรในชุมชนบริเวณเขื่อนอุบลรัตน์ โดยในการสัมภาษณ์ต้องให้เกียรติและจะต้องมีความจริงใจอย่างเสมอต้นเสมอปลายตลอดจนจบสิ้นการสัมภาษณ์ เมื่อข้อมูลไม่สมบูรณ์และต้องการเก็บข้อมูลเพิ่มเติมผู้วิจัยจะต้องทำข้อตกลงร่วมกันระหว่างผู้ให้ข้อมูลกับนักวิจัย เพื่อสะดวกต่อการกลับมาสัมภาษณ์อีกครั้ง

2.7 การวิเคราะห์ข้อมูล

ข้อมูลที่ได้มาจากวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ เมื่อเก็บข้อมูลจากการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกและจากการสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วมและแบบมีส่วนร่วมแล้ว ผู้วิจัยจะต้องตรวจสอบความครบถ้วนของข้อมูลเมื่อพบข้อมูลที่ยังไม่ครบถ้วน ผู้วิจัยจะสัมภาษณ์ผู้รู้รายอื่น ๆ เพิ่มเติม หลังจากการวิเคราะห์ข้อมูลแล้วจะเปรียบเทียบข้อมูลกับส่วนอื่น ๆ มีการแยกและจัดระเบียบข้อมูลให้เป็นหมวดหมู่เพื่อเปรียบเทียบหาความเหมือนของข้อมูลหรือความแตกต่างของข้อมูลแล้วจึงเปรียบเทียบวิเคราะห์ระหว่างข้อมูลแต่ละหมวด และหาความสัมพันธ์ทั้งระบบ โดยใช้ทฤษฎีเป็น

แนวทางในการอธิบายปรากฏการณ์และสรุปตามวัตถุประสงค์ โดยผู้วิจัยจึงมีขั้นตอนในการวิเคราะห์ข้อมูล 2 ระดับ คือ

2.7.1 การวิเคราะห์รายวัน เป็นการเก็บรวบรวมข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ในแต่ละวัน สั้นสุดลง ผู้วิจัยจะนำข้อมูลเหล่านั้นมาตรวจสอบโดยการเขียนจัดหมวดหมู่เพื่อตรวจสอบหาความสมบูรณ์ทุกวัน หากมีข้อมูลบางส่วนที่ตกหล่นจากการเก็บข้อมูลผู้วิจัยก็จะสามารถทราบและนำเอาคำถามนั้นที่ตกหล่นไปสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลได้อีกเพิ่มเติม ในกรณีที่มีความขัดแย้งของข้อมูลผู้วิจัย จะทำการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลรายอื่นเพิ่มเติมเพื่อให้ได้ข้อมูลที่มีความถูกต้องแม่นยำและสมบูรณ์ของข้อมูล

2.7.2 การวิเคราะห์ข้อมูลรวม เป็นการวิเคราะห์หลังจากที่เก็บรวบรวมข้อมูลเสร็จสิ้นแล้ว โดยอาศัยข้อมูลในจากการวิเคราะห์รายวันแล้วนำมาจัดหมวดหมู่ เปรียบเทียบความสัมพันธ์กับบริบททางสังคมและวัฒนธรรมนั้น ๆ โดยใช้วิเคราะห์ตามแนวคิดและทฤษฎีที่ใช้เป็นแนวทางเพื่ออธิบายปรากฏการณ์ที่ศึกษาเกี่ยวกับกระบวนการจัดการความรู้ การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ความรู้ การถ่ายทอดความรู้ให้แก่ผู้ที่สนใจและผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง

เมื่อได้วิเคราะห์ข้อมูลตามขั้นตอนข้างต้นแล้ว ผู้วิจัยจะประมวลผลข้อมูลทั้งหมดเข้าด้วยกันเพื่อเรียงร้อยให้เห็นภาพความสัมพันธ์ โดยเน้นการวิเคราะห์ภายใต้บริบทของชุมชนในลักษณะองค์รวม (Holistic) เพื่อหาข้อสรุปและเขียนรายงาน

2.8 การนำเสนอข้อมูล

การนำเสนอผลการวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยจะใช้วิธีการนำเสนอด้วยวิธีพรรณนาเชิงวิเคราะห์ (Descriptive Analysis) เพื่อเป็นการอธิบายข้อเท็จจริงที่ค้นพบในการศึกษาเรื่องยุทธศาสตร์การดำรงชีพของครัวเรือนเกษตรกรในชุมชนบริเวณเขื่อนอุบลรัตน์ ดังนั้นในการนำเสนอข้อมูลเพื่อให้ได้ความชัดเจนในการอธิบายข้อมูล ผู้วิจัยจึงใช้ตาราง แผนที่และรูปภาพประกอบการอธิบายผลการวิจัยดังกล่าวให้ชัดเจนยิ่งขึ้นด้วย

3. สรุปผลการวิจัย

3.1 บริบทระดับมหภาค

ในความสัมพันธ์ทางการเมืองและเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม นโยบายรัฐและกฎหมาย ตลอดจนการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ ที่ส่งผลกระทบต่อบริบทครัวเรือน/ชุมชน ซึ่งถูกกำหนดโดยโครงสร้างการบริหารจัดการส่วนบนจากรัฐที่ชาวบ้านทั่วไปไม่มีส่วนรวมในการตัดสินใจในอำนาจการบริหารจัดการ การต่อสู้ และการต่อรองจากรัฐเลย เป็นเพียงผู้ที่รอรับมือกับการ

เปลี่ยนแปลงที่รัฐเป็นผู้กำหนดให้เท่านั้น กล่าวได้ว่าในบริบทระดับมหภาค ทำให้ได้เห็นภาพรวมของประเทศในด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม ซึ่งเป็นตัวกำหนดทิศทางในการบริหารพัฒนาประเทศ ในการกำหนดนโยบายและกฎหมาย สำหรับใช้บริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะทรัพยากรน้ำ ซึ่งบริบทบริหารระดับมหภาคนี้เป็นบริบทในระดับใหญ่ของประเทศที่มีอิทธิพลต่อการดำรงชีพของบริบทครัวเรือน/ชุมชน ในการส่งผลต่อความเป็นอยู่และการดำรงชีพของชาวบ้านและชุมชนในระดับครัวเรือน/ชุมชน ทำให้ชาวบ้านและชุมชนต้องมีการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากสิ่งต่าง ๆ ที่เป็นบริบทระดับมหภาคเหล่านี้ สำหรับการดำรงชีพของครัวเรือนและชุมชน

3.2 บริบทชุมชน

ชาวบ้าน โลกกลางมีวิถีการดำรงชีพที่มีความสัมพันธ์กับผืนแผ่นดินอันเป็นที่ตั้งของหมู่บ้าน เมื่อสภาพทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของหมู่บ้านเปลี่ยนแปลงไป อันเนื่องจากการสร้างเขื่อนอุบลรัตน์ ทำให้ที่ทำการเกษตรและหมู่บ้านโลกกลางบางส่วนได้ถูกน้ำท่วม ชาวบ้านต้องหาพื้นที่ในการทำการเกษตรใหม่ ทำให้ชาวบ้านต้องปรับตัวในการดำรงชีพให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมใหม่ ทั้งลักษณะทางด้านกายภาพ สังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมของชุมชนที่มีความสัมพันธ์กับการดำรงชีพของครัวเรือนเกษตรกรและชุมชน เนื่องจากชาวบ้าน โลกกลางส่วนใหญ่ประสบปัญหาในการดำรงชีพ ส่งผลให้ชาวบ้านต้องปรับตัวให้สามารถดำรงชีพให้อยู่รอดได้ภายใต้ข้อจำกัดด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยมีการประกอบอาชีพอย่างอื่นเป็นอาชีพทดแทนไปกับการทำเกษตรกรรม เช่น การเลี้ยงสัตว์ การประมง การจำหน่ายแปรรูปผลิตภัณฑ์ปลา การเย็บผ้า การทำพรมเช็ดเท้า การรับจ้าง การค้าขาย เป็นต้น ทั้งภายในและนอกชุมชน

3.3 พัฒนาการดำรงชีพของครัวเรือนเกษตรกรและชุมชนในชุมชนบริเวณเขื่อนอุบลรัตน์

บ้าน โลกกลางมีประวัติศาสตร์ที่เก่าแก่ยาวนาน และมีการเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับวิถีชีวิตค่อนข้างมาก เห็นได้จากพัฒนาการดำรงชีพที่แบ่งออกเป็น 3 ช่วง คือ

1) ช่วงระยะเวลาก่อนการสร้างเขื่อนอุบลรัตน์ ชาวบ้าน โลกกลางมีวิถีชีวิตแบบพึ่งพาตนเองและพึ่งพาธรรมชาติ ผลผลิตจากไร่นาที่ได้ก็เพียงเพื่อเลี้ยงชีพ คือ มีการผลิตทั้งภาคเกษตรกรรมและหัตถกรรมเพื่อบริโภคในครัวเรือนเป็นหลัก ในการเพาะปลูกมีการนำผลผลิตไปขาย เพื่อนำเงินซื้อเครื่องอุปโภคบริโภคในครัวเรือน และแลกเปลี่ยนกับชุมชนอื่นตามโอกาสการพึ่งพิงสังคมภายนอกชุมชนจึงมีน้อย เนื่องจากชุมชนได้ใช้ทุนทางสังคมที่มีอยู่ภายในชุมชนมาเป็นหลักในการผลิตกัน สร้างสรรค์และแก้ไขสิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นภายในชุมชน

2) ช่วงระยะเวลาการเปลี่ยนแปลงสู่การสร้างเขื่อนอุบลรัตน์ ชาวบ้านในหมู่บ้าน โลกกลางจากที่มีวิถีชีวิตแบบพึ่งพาตนเองและพึ่งพาธรรมชาติเป็นส่วนใหญ่ มีการเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์

เพื่อบริโภคในครัวเรือน ขายและแลกเปลี่ยนกับชุมชนอื่นตามโอกาส ได้เปลี่ยนแปลงไปเนื่องจาก มีทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์และเป็นแหล่งอาหารธรรมชาติที่สำคัญของหมู่บ้านได้ขาด หายไป เพราะทุนทางธรรมชาติที่มีความอุดมสมบูรณ์ได้ลดลงในช่วงที่มีการเปลี่ยนแปลงสู่การ สร้างเขื่อนอุบลรัตน์นี้ อีกทั้งทุนทางสังคมที่เคยเป็นตัวเชื่อมความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันภายใน กลุ่มและระหว่างสมาชิกในครอบครัวและความไว้นื้อเชื่อใจกันในชุมชนก็เริ่มจะจางหายไป เนื่องจากต่างคนก็ต่างขวนขวายเพื่อเอาตัวรอด แต่ยั้งคิตที่มีทุนมนุษย์ ซึ่งเป็นทุนที่มีอยู่ภายในจิตใจ ของคนในชุมชนบ้านโคกกลาง ในการเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ ผู้นำทางเกษตร ผู้นำทางการ ประกอบอาชีพ เมื่อเกิดวิกฤติต่าง ๆ ในชุมชน โดยผู้นำเหล่านี้จะสามารถช่วยนำทางแก้ปัญหาวิกฤติ นำพาชุมชนให้รอดพ้นไปได้ และนอกจากนี้ยังมีทุนทรัพย์ที่เป็นทุนเงินตราที่ครัวเรือนเกษตรกร และชาวบ้านในชุมชนได้มาจากการเก็บออมทรัพย์สินทั้งเงินที่ได้จากการเวนคืนที่ดินชาวบ้านและ การประกอบอาชีพ

3) ช่วงระยะเวลาหลังการสร้างเขื่อนอุบลรัตน์ถึงปัจจุบัน ชาวบ้านในหมู่บ้าน โคกกลางมีวิถี ชีวิตที่เปลี่ยนแปลง ไปเนื่องจากมีทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์และเป็นแหล่งอาหารธรรมชาติ ที่สำคัญของหมู่บ้านได้ขาดหายไปหลังจากการสร้างเขื่อนอุบลรัตน์ เนื่องจากทุนทางธรรมชาติที่มี ความอุดมสมบูรณ์ได้ลดลงในช่วงที่มีการเปลี่ยนแปลงสู่การสร้างเขื่อนอุบลรัตน์นี้ ทั้งนี้เพราะมี การตัดไม้ทำลายป่าและทำลายทรัพยากรทางธรรมชาติต่าง ๆ ที่เคยอุดมสมบูรณ์ลงอีกด้วย แต่ ในช่วงนี้ยั้งคิตที่ทุนทางสังคมที่เคยเป็นตัวเชื่อมความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันภายในกลุ่มและระหว่าง สมาชิกในครอบครัวและความไว้นื้อเชื่อใจกันในชุมชนที่เริ่มจะจางหายไปได้กลับคืนมา เนื่องจาก ครัวเรือนเกษตรกรและชุมชนได้รวมตัวกันขึ้นเพื่อต่อสู้กับวิกฤติปัญหาเหล่านั้น และนอกจากนี้ยังมี ทุนมนุษย์ ซึ่งเป็นทุนที่มีอยู่ภายในจิตใจของคนในชุมชนบ้านโคกกลางที่ไม่เคยจางหายไปเลย ใน การเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ ผู้นำทางเกษตร ผู้นำทางการประกอบอาชีพ เมื่อเกิดวิกฤติต่าง ๆ ใน ชุมชนมาโดยตลอด โดยผู้นำเหล่านี้จะร่วมคิดกันร่วมทำเพื่อนำพาชุมชนให้รอดพ้นปัญหาวิกฤติที่ เกิดขึ้น และนอกจากนี้ยังมีทุนทรัพย์ที่เป็นทุนเงินตราที่ครัวเรือนเกษตรกรและชาวบ้านในชุมชน ได้มาจากการเก็บออมทรัพย์สินทั้งเงินที่ได้จากการประกอบอาชีพต่าง ๆ ที่หลากหลาย ตลอดถึงมี ทุนทางกายภาพ ซึ่งเป็นทุนทรัพย์สินที่นำมาใช้ในกระบวนการผลิตเพื่อสนับสนุนการค้ารังชีพ โดยมีความเกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจระหว่างผู้ผลิตกับผู้บริโภค ซึ่งจะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางด้าน เทคโนโลยีในการประกอบอาชีพ และการเคลื่อนย้ายทรัพยากรและผลผลิตเข้าสู่ตลาด ทำให้เกิด การอพยพแรงงานเพื่อหารายได้เลี้ยงชีพในเขตเมืองใหญ่ ๆ ซึ่งถือได้ว่าทุนทางกายภาพได้มีส่วน สำคัญในการดำรงชีพของผู้คนที่หลากหลายและแตกต่างกันในการดำรงชีพของครัวเรือนเกษตรกร และชุมชนหมู่บ้านโคกกลางในปัจจุบันนี้

อาจกล่าวได้ว่า แม้ว่าการสร้างเขื่อนอุบลรัตน์ได้กล่าวอ้างถึงประโยชน์ต่าง ๆ ที่เกิดผลดีต่อชาวบ้านอย่างมากมาย แต่ผลกระทบที่เกิดขึ้นภายหลังจากการสร้างเขื่อนต่อพื้นที่ทำกินของชาวบ้านในเขตพื้นที่น้ำท่วม เป็นผลกระทบที่รุนแรงต่อวิถีชีวิตของชาวบ้านเหล่านั้นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

แม้ว่าตลอดระยะเวลาประมาณ 44 ปี หลังจากการสร้างเขื่อนอุบลรัตน์ได้สะท้อนให้เห็นสภาพวิถีชีวิตที่มีการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงอย่างมากมาย ทั้งระบบสังคมที่มีการเคลื่อนไหวสูง เนื่องจากสาเหตุปัจจัยทางสภาวะแวดล้อม แต่อย่างไรก็ตามชาวบ้าน โลกกลางก็ยังคงดำรงอยู่ภายใต้กระแสการเปลี่ยนแปลง มีการปรับตัว ปรับเทคนิควิถีในการสร้างยุทธศาสตร์การดำรงชีพในรูปแบบต่าง ๆ อยู่ตลอดเวลา โดยอาศัยประสบการณ์ ความเชี่ยวชาญแบบดั้งเดิมที่เคยใช้ในการดำรงชีพส่งผ่านถึงลูกหลานด้วยวิธีการใหม่ที่ทันสมัยมากขึ้นกว่าเดิม ตลอดถึงความเชื่อและถ้อยนิมบางอย่างที่ล้ำสมัยก็ถูกลบเลือนไปจากแบบแผนในการดำรงชีพในปัจจุบัน เนื่องจากไม่มีความจำเป็นที่จะต้องถือปฏิบัติอีกต่อไปและเพื่อให้เกิดการปรับตัวโดยบูรณาการให้เข้ากับความทันสมัยในวิถีการดำรงชีพของชาวบ้าน โลกกลาง

3.4 เจ็อนไขที่มีอิทธิพลต่อการดำรงชีพของครัวเรือนเกษตรกรในชุมชนบริเวณเขื่อนอุบลรัตน์

เจ็อนไขที่มีอิทธิพลต่อการดำรงชีพครัวเรือนเกษตรกรในชุมชนบริเวณเขื่อนอุบลรัตน์นั้นมี 8 ประการกล่าวคือ นโยบายรัฐ กระแสนิยม ฤดูกาล/ภัยธรรมชาติ (ภาวะน้ำท่วม , ภาวะฝนแล้ง) โรคภัยไข้เจ็บ การเปลี่ยนแปลง การอพยพ การถือครองที่ดิน และความผันผวนของราคาผลผลิตเหล่านี้เป็นเจ็อนไขสำคัญที่มีอิทธิพลต่อการดำรงชีพของครัวเรือนเกษตรกร/ชุมชนในหมู่บ้าน โลกกลาง เป็นเจ็อนไขที่เข้ามาเกี่ยวข้องโดยที่ชาวบ้านไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ โดยเกิดจากอิทธิพลจากสภาพทางสังคมและสภาพสิ่งแวดล้อมจากภายนอก ที่มีส่วนอย่างมากทำให้รูปแบบการดำรงชีพของชาวบ้านมีการเปลี่ยนแปลงไป ซึ่งอิทธิพลจากภายนอกนี้มีส่วนสำคัญเป็นอย่างยิ่งที่ทำให้ชุมชนบ้าน โลกกลางต้องต่อสู้ดิ้นรนในการใช้ชีวิตอยู่ภายใต้ภาวะแนวโน้ม บริบทความเปราะบาง จึงทำให้ชาวบ้านมีการปรับตัวเข้าหาคุณภาพทั้งบริบทสังคม ภาวะแนวโน้ม และบริบทความเปาะบางดังกล่าว เพื่อให้สามารถดำรงชีพอยู่ได้อันนำไปสู่การปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงในสิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น สามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ลักษณะใหญ่ ๆ คือ การสร้างความเป็นปึกแผ่นของชุมชน และการปรับตัวในการดำรงชีพ โดยเป็นการปรับตัวในการประกอบอาชีพ ด้านระบบสังคมและระบบความคิดความเชื่อ ทั้งนี้เพื่อเป็นการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงสำหรับการสร้างเป็นยุทธศาสตร์การดำรงชีพให้เกิดเป็นผลลัพธ์การดำรงชีพของครัวเรือนเกษตรกร/ชุมชนของชาวบ้านในชุมชนหมู่บ้าน โลกกลาง

3.5 ยุทธศาสตร์การดำรงชีพของครัวเรือนเกษตรกรในชุมชนบริเวณเขื่อนอุบลรัตน์

ยุทธศาสตร์การดำรงชีพของครัวเรือนเกษตรกรในชุมชนบริเวณเขื่อนอุบลรัตน์ ซึ่งยุทธศาสตร์ที่ว่าจะอยู่ในรูปแบบ การรวมกลุ่ม การลงทุน การทดแทน การยอมสละ การยอมทน การประท้วง การอพยพแรงงาน การฝึกปรับตัว และการประกอบอาชีพเสริม อันเป็นวิธีการในการแสวงหาทางเลือกหรือวิธีการในการหาทางออกโดยใช้กลไกในการเข้าถึงทรัพย์สิน/ทุนอย่างชาญฉลาด เมื่อครัวเรือนเกษตรกรต้องประสบกับปัญหาต่าง ๆ เพื่อให้ตนและครอบครัวดำรงอยู่ได้ โดยอาศัยความรู้ความสามารถในการจัดการทรัพย์สิน/ทุนต่าง ๆ ที่มีอยู่ในชุมชน เช่น ทุนธรรมชาติ ทุนทางกายภาพ ทุนทางมนุษย์ ทุนเงินตรา และทุนทางสังคม นำมาใช้เป็นยุทธวิธีในการทำกิจกรรมและยุทธวิธีในการปรับตัวเพื่อการอยู่รอดโดยการสร้างงาน อาชีพ กิจกรรม หรือสร้างรูปแบบวิธีการต่าง ๆ อันหลากหลายโดยอาศัยทรัพย์สิน/ทุนที่มีอยู่นั้น มาสนับสนุนในการประกอบอาชีพ โดยลักษณะของการสร้างยุทธศาสตร์หรือวิธีการในการแสวงหาทางเลือกหรือวิธีการในการหาทางออกนี้จะนำไปสู่การสร้างยุทธศาสตร์การดำรงชีพของครัวเรือนเกษตรกร/ชุมชนให้มีประสิทธิภาพในการดำรงชีพได้ ซึ่งยุทธศาสตร์การดำรงชีพของครัวเรือนเกษตรกร/ชุมชนนี้จะก่อให้เกิดผลลัพธ์ในการดำรงชีพต่าง ๆ ตามมา คือ การมีรายได้เพิ่มขึ้น การมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น การลดความอ่อนแอลง การเพิ่มความมั่นคงด้านอาหาร และการเกิดความยั่งยืนในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ อันก่อให้เกิดความอยู่รอดและความยั่งยืนของชุมชนสืบต่อไป

4. ข้อเสนอแนะ

4.1 ข้อเสนอแนะเชิงวิชาการ

การศึกษายุทธศาสตร์การดำรงชีพของครัวเรือนเกษตรกรในชุมชนบริเวณเขื่อนอุบลรัตน์ ผู้วิจัยใช้แนวคิดการดำรงชีพ แนวคิดทุนทางสังคมและแนวคิดการปรับตัว เป็นแนวคิดสำคัญในการอธิบายปรากฏการณ์ในการวิจัย ผู้วิจัยเห็นว่าการใช้แนวคิดการดำรงชีพ สามารถอธิบายการสร้างความเป็นอยู่ในการดำรงชีพเพื่อให้เกิดการดำรงชีพอย่างยั่งยืน เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมขึ้น เพื่อเป็นการสร้างยุทธศาสตร์ในการดำรงชีวิตของครัวเรือนเกษตรกรและชุมชนให้ดำรงอยู่ได้ในสถานการณ์ที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาเพื่อความอยู่รอดและความยั่งยืนของชุมชน นอกจากนี้การใช้แนวคิดทุนทางสังคม อธิบายบทบาทที่สำคัญเป็นอย่างยิ่งในการดำรงชีวิตของครัวเรือนเกษตรกรในชุมชน เพราะคนในชุมชนชนบทอาศัยทุนทางสังคมในเรื่องของความเป็นอยู่ การพึ่งพาอาศัยกันและกัน การช่วยเหลือเกื้อกูลและการมีน้ำใจให้แก่กัน ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งผูกมัดร้อยรัดคนในชุมชน ให้ยื่นมือค้ำค้ำกับปัญหาและอุปสรรคตลอดทั้งผ่านพ้นภัยพิบัติต่าง ๆ มาได้ ทุนทางสังคมเป็นเครื่องผูกมัดคนมาตั้งแต่อดีตจนมาถึงปัจจุบัน และได้

กลายเป็นรากที่ฝังลึกในวิถีชีวิต จึงมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง และแนวคิดการปรับตัว อธิบายถึง การปรับตัวของชาวบ้านในการดำรงชีพของครัวเรือนเกษตรกร/ชุมชน ช่วยให้เข้าใจการปรับตัวในระดับภาพรวมของชุมชน แต่ทั้งนี้ 3 แนวคิดที่กล่าวมานี้ ควรที่จะใช้ร่วมกันกับแนวคิดโครงสร้างผู้กระทำการ (Structure and Agency) เพื่อสามารถอธิบายถึงการต่อต้านอำนาจรัฐในฐานะเป็นผู้ถูกระทำให้มองเห็นภาพผู้ถูกระทำให้กับการตอบโต้อำนาจรัฐด้วย

4.2 ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายและการพัฒนา

ผลวิจัยครั้งนี้ทำให้ได้ข้อมูลที่นำไปใช้ในการพัฒนาได้ 2 แนวทาง คือ

แนวทางประการที่หนึ่ง ด้านการพัฒนาการดำรงชีพของครัวเรือนเกษตรกร/ชุมชน ผลการศึกษานี้ชี้ให้เห็นชัดเรื่องของการถ่ายทอดความรู้โดยใช้กลไกทางสังคมเป็นการส่งผ่านองค์ความรู้ของคนในชุมชนและการยกระดับในการจัดเก็บองค์ความรู้การดำรงชีพ ให้อยู่ในรูปแบบที่เป็นลายลักษณ์อักษร คู่มือวิธีการในการดำรงชีพของครัวเรือนเกษตรกร/ชุมชนแต่ละประเภท ว่ามีองค์ความรู้อะไร มีการปรับตัวอย่างไร สรุปเป็นบทเรียน เพื่อเป็นฐานข้อมูลที่ง่ายต่อการเข้าถึง การศึกษาค้นคว้าเป็นองค์ความรู้ให้อยู่คู่กับชุมชน และผลักดันให้เป็นหลักสูตรท้องถิ่นในสถานศึกษาใกล้ชุมชน เพื่อเป็นการธำรงรักษาองค์ความรู้ให้อยู่โดยไม่สูญหายถ่ายทอดผ่านลูกหลานรุ่นต่อรุ่น ทั้งนี้ให้โรงเรียน วัด และชุมชนเป็นผู้รับผิดชอบ ในการจัดทำหลักสูตรองค์ความรู้ของชุมชน ภายใต้การควบคุมดูแลขององค์การปกครองส่วนท้องถิ่น สำนักงานพื้นที่การศึกษาเขต เพื่อเสนอให้หน่วยงานที่มีส่วนร่วมดังกล่าวดำเนินการต่อไป

แนวทางประการที่สอง ด้านนโยบายการพัฒนาของภาครัฐ ผลการศึกษานี้พบว่า นโยบายของรัฐที่ผ่านมาได้ก่อให้เกิดผลกระทบต่อชุมชนในด้านต่าง ๆ อย่างมาก ไม่ว่าจะเป็นผลกระทบด้านสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม ล้วนแต่ก่อให้เกิดผลเชิงลบต่อชุมชนทั้งสิ้น ในยุคที่รัฐมีอำนาจนั้น ชุมชนกลายเป็นผู้ถูกระทำการจากรัฐแต่เพียงฝ่ายเดียว เนื่องจากขาดโอกาสรับรู้ข้อมูลข่าวสารสำคัญ ซึ่งถูกปิดกั้นโดยรัฐเป็นสาเหตุให้ชุมชนขาดการมีส่วนร่วมในการปฏิเสธหรือต่อต้านอำนาจรัฐ ดังนั้น การที่องค์กรชุมชนเกิดการรวมตัวกัน โดยใช้พลังชุมชนเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่ง ในการพยายามผลักดันเข้าไปมีส่วนร่วมในนโยบายการพัฒนาของรัฐ โดยเฉพาะการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจเกี่ยวกับโครงการสาธารณะต่าง ๆ ที่ก่อให้เกิดผลกระทบโดยตรงต่อชุมชน ทั้งนี้ การรับรู้ข้อมูลข่าวสารหรือการแสดงข้อเท็จจริงต่อสาธารณะโดยองค์กรชุมชน จึงถือเป็นบทบาทหลักในการเข้าเรียกร้องสิทธิความเป็นชุมชน รวมทั้งเพื่อให้มีการทบทวนนโยบายของรัฐอย่างจริงจัง เพราะผลกระทบที่เกิดขึ้นเป็นผลกระทบในการดำรงชีพของชุมชนอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ จึงควรเน้นการพัฒนาและวางนโยบายให้เล็งเห็นการให้คุณค่าคุณภาพชีวิตของชาวบ้านภายใต้ฐานแนวคิดแบบเศรษฐกิจพอเพียง โดยการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติไปพร้อมกับการดูแลรักษา

ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม อันส่งผลต่อวิถีชีวิตของชาวบ้านและระบบนิเวศของชุมชนให้ยังคงอยู่ ทั้งนี้ให้หน่วยงานในระดับปกครองส่วนท้องถิ่น คือ องค์การบริหารส่วนตำบล องค์การบริหารส่วนจังหวัด หน่วยงานรับผิดชอบระดับอำเภอ จังหวัด และภาคีรัฐบาล เป็นผู้รับผิดชอบและดำเนินการต่อไป

แนวทางประการที่สาม ด้านการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของครัวเรือนและวิถีการดำรงชีวิต ผลการศึกษาพบว่า การเปลี่ยนแปลงในอดีตที่ผ่านมา ก่อนการสร้างเขื่อนอุบลรัตน์ ชาวบ้านโลกกลางอาศัยอยู่ในชุมชนในลักษณะครอบครัวขยาย มีสมาชิกที่เป็นญาติพี่น้องที่อาศัยอยู่ในบริเวณใกล้เคียงกัน หรือบางครัวเรือนก็มีหลายครอบครัวอาศัยอยู่ มีวิถีการดำรงชีวิตแบบอาศัยเกื้อกูลซึ่งกันและกัน การซื้อขายด้วยเงินตรายังไม่มีความสำคัญมากนัก เมื่อมีกิจกรรมใด ๆ ที่เกินความสามารถหรือต้องใช้แรงงานคนเยอะ ๆ ก็จะมีการขอแรงกันช่วยทำงาน เช่น การขอแรงงานบุญแจกข้าว การขอแรงงานบุญแต่งงาน การลงแขกคานา การลงแขกเกี่ยวข้าว การลงแขกย้ายบ้าน เป็นต้น เมื่อการสร้างเขื่อนขึ้นมาภายใต้ระบบทุนนิยมทำให้มีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสร้างของครัวเรือนและวิถีการดำรงชีวิตจากลักษณะครอบครัวใหญ่ ครอบครัวขยายที่มี ปู่ ย่า ตา ยาย พ่อ แม่ ลูก ป้า น้า อา ลูก หลาน ไปสู่ลักษณะของครอบครัวเดี่ยวที่มีเพียง พ่อ แม่ ลูก เท่านั้น และจากที่มีวิถีชีวิตแบบอาศัยเกื้อกูลซึ่งกันและกัน ก็มีการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตในลักษณะความสัมพันธ์แบบต่างคนต่างอยู่ ต่างขวนขวายตัวเองเพื่อความอยู่รอดเพิ่มมากขึ้น การพึ่งพาอาศัยก็เป็นที่ไปในลักษณะกระจุกตัวในระดับเครือญาติเท่านั้น ไม่แน่นอนแน่นอนในระดับครัวเรือนต่าง ๆ ในชุมชนเหมือนเดิม ทั้งนี้ควรให้โรงเรียน วัด และชุมชนเป็นผู้รับผิดชอบ ในการกระตุ้นโครงสร้างของครัวเรือน และสร้างความสัมพันธ์ในวิถีการดำรงชีวิตของคนในชุมชนให้แน่นแฟ้นมากขึ้น ภายใต้การควบคุมดูแลของหน่วยงานปกครองส่วนท้องถิ่น และหน่วยงานปกครองจากส่วนกลาง ภาคีรัฐบาล เพื่อเสนอให้หน่วยงานที่มีส่วนร่วมดังกล่าวดำเนินการต่อไป

4.3 ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

4.3.1 ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาครัวเรือนเกษตรกรในชุมชนเพียงหนึ่งชุมชน อาจทำให้การศึกษาไม่ทั่วถึงครอบคลุมถึงครัวเรือนในชุมชนต่าง ๆ ที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนนี้ ผู้สนใจจึงควรศึกษาให้เห็นความหลากหลายในชุมชนต่าง ๆ เปรียบเทียบกับชุมชนอื่น ๆ ในบริบทเฉพาะอื่น ๆ เพื่อให้มองเห็นภาพในชัดเจนยิ่งขึ้น

4.3.2 งานวิจัยดังกล่าวเป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ ซึ่งทำการเก็บข้อมูลในช่วงระยะเวลาหนึ่ง ทำให้มองเห็นภาพวิถีการดำรงชีพของครัวเรือน/ชุมชนในหมู่บ้านในมิติต่าง ๆ ทั้ง เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม เป็นต้น เพื่อให้เห็นภาพการวิจัยที่ชัดเจนมากขึ้นควรมี

การวิจัยในเชิงปริมาณในการเก็บรวบรวมข้อมูลด้านต่าง ๆ ในทางสถิติให้มองเห็นภาพที่ครอบคลุมและชัดเจนยิ่งขึ้น

4.3.3 งานวิจัยดังกล่าวเป็นการศึกษายุทธศาสตร์การดำรงชีพของครัวเรือนเกษตรในชุมชนบริเวณเขื่อนอุบลรัตน์ ที่ศึกษาถึงวิถีการดำรงชีพของครัวเรือน/ชุมชนในหมู่บ้านในมิติต่าง ๆ ทั้ง เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม เป็นต้น ถึงการปรับตัว การเปลี่ยนแปลงและการยุทธศาสตร์การดำรงชีพในรูปแบบต่าง ๆ แต่ไม่ได้ศึกษาเจาะลึกถึงระบบความเชื่อเรื่องผี ศาลปู่ตา และระบบความคิดต่าง ๆ ของชุมชน เพื่อให้เห็นภาพการวิจัยที่ชัดเจนมากขึ้นควรมีการวิจัยในเรื่องระบบความเชื่อเรื่องผี ศาลปู่ตา และระบบความคิดต่าง ๆ ของชุมชนที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตของชุมชนว่ามีการเปลี่ยนแปลงและมีการปรับตัวอย่างไรในท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงและการยุทธศาสตร์การดำรงชีพในรูปแบบต่าง ๆ นี้เพื่อให้มองเห็นภาพที่ครอบคลุมและชัดเจนยิ่งขึ้น